

УДК 821.161. 2: 82.091 (092)

«ВІН БУВ... ВИКЛЮЧНО УКРАЇНСЬКИМ ПИСЬМЕННИКОМ... ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ»: ІВАН ФРАНКО ПРО ІДЕОЛОГІЧНІ ТВОРИ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Наталія ЗІНЧЕНКО

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
буль. Остроградського, 2, Полтава, Україна, 36000*

Розглянуто Франкову оцінку ролі Івана Нечуя-Левицького у становленні національної ідеї українського народу. Значну увагу приділено аналізу праці «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)», де автор звернувся до постаті письменника крізь призму історії, по-новому оцінив його ідеологічні твори, у яких порушено проблеми соціального і національного визволення української нації.

Ключові слова: І. Франко, І. Нечуй-Левицький, праця «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)», національна своєрідність, ідеологічні твори.

Нелегка суспільно-політична атмосфера ХІХ століття, ідеологічні та естетичні думки в країні впливали на виробленні українських письменників своєрідного мислення, порушення у творах найскладніших проблем свого часу. У 60–70-х роках ХІХ століття, коли в українській літературі з'явився Іван Нечуй-Левицький, особливої вагомості набула проблема національного самоутвердження, відстоювання прав рідної мови, національної культури і літератури, яка виникла з посиленням урядових заходів проти українського руху. Крім особистого переслідування українських діячів, це виявилось у цензурному режимі, який обмежував уживання української мови у друкованій найвужчими межами, – в утисках української драматургії та сцени, в гонінні української мови в школі, у загальному ворожому ставленні до будь-яких свідчень української національної свідомості.

Виняткову роль І. Нечуя-Левицького у становленні національної ідеї українського народу визначив Іван Франко. Відомо, що І. Франко не тільки цікавився творчими здобутками свого старшого попередника, а й давав їм належну оцінку. Проблему «І. Нечуй-Левицький–І. Франко» неодноразово порушували у вітчизняному літературознавстві (М. Тараненко, Н. Крутікова, Тамара Гундорова та ін.). З найновіших виокремимо дослідження Тетяни Муранець, де автор ґрунтовно проаналізувала Франкові оцінки творчості І. Нечуя-Левицького, приділила увагу розгляду проблеми національної та естетичної самосвідомості українського реалізму на матеріалі полеміки між І. Нечуєм-Левицьким та І. Франком у 1870-х роках.

З погляду означуваної теми актуальним є прочитання праці І. Франка «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)» (1905), де автор звернувся до постаті письменника крізь

призму історії, через образ України, тобто, як зазначила Т. Муранець, «мислить його як невідривний компонент розвитку української нації» [5, с. 157]. У цій ювілейній статті І. Франко не тільки охарактеризував постать І. Нечуя-Левицького на тлі суспільно-політичних процесів кінця XIX – початку XX століття, а й по-новому оцінив його ідеологічні твори, у яких порушено проблеми соціального і національного визволення українського народу. Саме в цій статті І. Франко назвав І. Нечуя-Левицького великим артистом зору, колосальним всеобіймаючим оком України: «Те око обхапує не маси, не загальні контури, а одиниці, зате обхапує їх із незрівнянною бистротою і точністю, вміє підхопити відразу їх характерні риси і передати їх нам із тою випуклістю і свіжістю красок, у якій бачить їх сам» [9, т. 35, с. 370].

Стосовно ідеологічних творів І. Нечуя-Левицького можна застосувати визначення І. Франка про самого себе: творча індивідуальність є показником «важніших моментів та духовних течій того життя, що при всіх своїх прикростях не пройшло марно ані для мене, ані для нашої суспільності» [9, т. 38, с. 420]. Письменство для І. Нечуя-Левицького стало не просто побутописанням, а формою громадської діяльності. «Виступаючи у світ з книгою, як артист на сцені, – писав він, – письменник стає суспільною людиною» [6, т. 10, с. 352]. Болісно переживаючи національні утиски, клоплекс меншовартості українського народу, І. Нечуй-Левицький розумів, що національні почуття людські як вияв історичної і культурної пам'яті є тим духовним потенціалом народу, котрий живить його патріотичні настрої, сприяє формуванню національної гідності, стимулює дії на розвиток і консолідацію етносу.

Одним із перших творів української літератури, де порушено проблему інтелігенції і народу (селянства), стала повість-хроніка І. Нечуя-Левицького «Хмари» (1870–1874). (Спочатку було опубліковано у журналі «Правда» за 1870 рік уривок під назвою «Новий чоловік»).

Головна ідея твору – протест проти насильницької русифікації, соціального і національного гніту з боку царського самодержавства, символом чого постають «чорні хмари» (звідси і перша назва твору – «Чорні хмари») – символ національного гноблення, символ усіх темних сил, які намагаються денационалізувати українську молодь, відірвати її від рідного народу, перетворити на прислужників російського царизму, душителей української національної культури» [1, с. 354].

Повість має досить широку тематичну основу: патріархальне життя українського купецтва, київського міщанства, духовенства, міської буржуазії, так званих освічених кіл суспільства (викладачів духовної академії й університету), система народної і вищої освіти в Україні та ін. На цьому тлі й у різних взаєминах із представниками інших суспільних верств і кіл соціально вирізняється діяльність інтелігентів-українофілів.

Від перших відгуків на повість і до сучасних літературознавчих праць про цей твір висловлювалися різні (аж до діаметрально протилежних) судження. Шовіністична і клерикальна преса зустріла вихід «Хмар» у край вороже. Редакція газети «Друг народа» висміювала письменника за «штучність» мови роману. «Киевские епархиальные ведомости» намагалися довести, що твір не відповідав історичній достовірності у зображенні духовенства. Протилежну офіційним органам оцінку дав Михайло Драгома-

нов. Висловлюючись про «Хмари» як твір загалом реалістичний і цінний, критик, однак, вважав невдалим змалювання центрального образу (Радюка) передусім за його наївну боротьбу проти «чорних хмар»: («Новий чоловік д. Нечуя, на лихо зовсім старий, бо говорить, правда, народолюбні фрази, а робить лише те, що одягається в досить дорогу одягу в народному стилі та їсть вишні і залицяється до дівчат» [4, с. 1]). Не вдаючись тут до детального аналізу позиції М. Драгоманова, скажемо лише, що він бачить Радюка в явно карикатурному вигляді. Не відкидаючи реальності образу Радюка («Тип Радюка в 60-х роках можна було зустріти від Кавказу до Карпат»), Олександр Кониський, усе ж вважав, що І. Нечую-Левицькому не пощастило зобразити героїв, які «вивели б нас з хмар» або хоча б указали, «коли ж воно виясниться?» [6, с. 773].

Найбільш об'єктивна, принципова оцінка творів І. Нечуя-Левицького про «нових людей» належить І. Франкові. Ставлячи ідеологічні твори письменника поряд із творами Івана Тургенєва і Микола Пом'яловського, він наголошував, що головне в них – правда. «Правда без огляду на те, чи кому коли вона подобається» [9, т. 26, с. 68]. Вказуючи на тенденційність і дидактизм творів І. Нечуя-Левицького про інтелігенцію, І. Франко загалом акцентував, що в основі його творів «лежав ідеал чоловіка діяльного і повнокровного, суспільний устрій, опертий на справедливості, гаряче бажання змінити існуючий суспільний лад». Влучність цієї характеристики і сьогодні є неперевершеною. У статті «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)» І. Франко, відповідаючи численним критикам від імені самого письменника, писав: «Я змалював поляків, Лемішок, Радюків таких, яких бачив, без ніякої тенденції, а ви, панове критики, судіть їх, міряйте їх, чи, коли хочете, їх прототипів, а не мене» [9, т. 35, с. 375].

У повісті «Хмари» художньо зображені два покоління інтелігенції 30–40-х і 50–60-х років, які діють у часи посилення національного гноблення в Україні, утисків і заборони її мови та культури. Кожен герой І. Нечуя-Левицького має реальну основу. Керуючись принципом «чого нема в житті, того не може бути і в повісті» [6, т. 10, с. 352], письменник, однак, не просто «списував з натури», а шукав явища й постаті, які становлять певний тип особистості, сформований конкретними суспільними обставинами. Слушно І. Франко вважав письменника найвиразнішим представником реалістичної школи.

Уже з перших сторінок твору І. Нечуй-Левицький на прикладі духовної академії показав, як у житті України запанувало грубе, експансивне великоруське державне начало, яке не розуміє і не визнає чужих звичаїв і традицій. Висунувши провідною ідеєю у повісті протистояння й опір національному гнобленню, державній політиці «обрусенія» в усіх життєвих сферах і виявах, автор шукав дієвих і можливих у тих умовах засобів боротьби та здорових національних сил. Персоніфікується це у двох постатях – великороса Степана Воздвиженського й українця Василя Дашковича. Тут, як і далі, І. Нечуй-Левицький у творенні характерів, головню, спирався на російську й українську ментальність, яка збігалася з живими життєвими враженнями письменника, винесеними зі стін Київської духовної академії, і яку пізніше детально описав М. Костомаров у праці «Две русские народности».

Воздвиженський – безцеремонна, груба натура, прагматик, позбавлений високих ідеалів, бездуховна людина, яка скрізь переслідує тільки свої матеріальні інтереси.

В родинному житті він черствий і деспотичний, у професійному середовищі – неук і пристосованець; політичні симпатії його цілком збігаються з настановами колоніальної політики царського самодержавства. В образі Воздвиженського Олександр Білецький бачив «прямого попередника тих чорносотенних київських професорів, які особливо розповсюдились на кінець XIX і початок XX століття» [1, с. 356].

Малюючи портрет Василя Дашковича, українця, якому довелося жити в одній кімнаті з Воздвиженським, письменник наголосив його «черкеську» козацьку породу: «високий, рівний, з дужими плечима, з козацькими грудьми, з високим і чистим чолом. Його погляд, виявляючи розум і тям, був твердий, спокійний. Рідко траплялось бачить таке лице, де одразу можна було б примітити думи, й розум, і завзятість» [6, т. 2, с. 12].

Одним із перших, хто звернув увагу на образ Дашковича, був О. Кониський. У статті «Коли ж виясниться? (За проводом повісті «Хмари»)» він указав на відірваність Дашковича від сучасної йому філософії. На думку критика, Дашкович є якоюсь чудною людиною, бо не розумів, що любов до «науки для науки» нічого не варта. Дашкович, вважав О. Кониський, натура мізерна, без характеру, нікчемна [4, с. 767]. Всупереч О. Кониському, Омелян Огоновський вважав, що Дашкович – віддана своїй справі людина: «се був собі філософ, що відчухнувся від своєї народності більше задля своєї науки» [7, с. 353].

Як національно свідому людину, залюблену в історію України, в її мову, народ, в її поетичну природу, письменник показав Дашковича. Про щирість намірів ученого, які через суспільні обставини того часу не набули практичного втілення, свідчать і ті його душевні гризоти, породжені усвідомленням відсутності саме практичної діяльності. Однак без «батька» Дашковича не було б і Павла Радюка як представника нового покоління – «дітей» – народолюбців й українофілів, про що, наприклад, свідчить таке авторське судження стосовно Дашковича: «Не в одну голову запала крапля світу й думок од його лекцій, не одна голова стала світліша й ясніша» [6, т. 2, с. 50]. Схоластика й мертвечина, імітування «науки» – це якраз справа Воздвиженського, який читав (у буквальному розумінні цього слова) лекції студентам за старими поживклими шпаргалками, виготовленими ще в стінах духовної академії.

На думку Дмитра Чижевського, реальним прототипом Дашковича для І. Нечуя-Левицького міг бути Памфил Юркевич, син священика з Полтавщини. Вже у Київській академії він виявив блискучі здібності і відразу після її закінчення став її «наставником», пізніше професором. Успіх його зростав із кожним роком, і не тільки завдяки змістовним лекціям, а й численним працям, які він друкував [10, с. 142–142].

Загалом образ Дашковича письменник змалював із великою симпатією як людини, близької йому щирою любов'ю до України.

Представником нового покоління української інтелігенції 60–70-х років XIX століття в повісті «Хмари» є Павло Радюк. Із дитинства перебував він у гушці народного життя – «аж сама мати побачила, що має вести війну за виховання сина з наймитами, пастухами й мужицькими хлопцями». Він призвичаївся до народної мови, знав сільське життя, пісні й обряди. І хоч навчання в київській гімназії начебто і вивітрило з нього «слід української національності й мови», усе це відродилося в душі Радюка в

університеті під впливом нових європейських ідей: «Європейська просвіта, європейські ідеї – все те разом наплило в його голову, зачепило всі його думки. Він разом хотів усе те прикласти до життя свого народу й України» [6, т. 2, с. 131]. Європейська освіта виросла в Радюка широту поглядів на життя, аналітичний підхід до дійсності. Він бачить, що усі сфери життя українського народу (національні права, соціальний уклад, культура, мораль) пригнічені тяжким пресом державного деспотизму. У суспільстві панує груба, темна сила, а все добре й слабе терпить: «ми глухі, сліпі й німі». І хоч Радюкове «ходіння в народ» пов'язане ще не з реальною допомогою, а з пізнанням народу, воно спростовує поширену в літературознавстві думку, згідно з якою герой І. Нечуя-Левицького не знає життя народних мас, із кола яких він не вилучав і міський люд. Радюк бачить, що народ у своїй темноті і забобонності полишений на самого себе, а «просвічені верстви» байдужі до його бід і потреб. Його вражає й обмеженість, затурканість провінційного панства, серед якого він сподівався ширити свої прогресивні ідеї.

На відміну від кабінетного вивчення абстрактної «слов'янської душі» українофілом Дашковичем, Радюк намагається свої ідеї прикласти до практичного життя. Керуючись своєю культурницькою програмою, Радюк організував читання лекцій для народу, пропагував заборонену літературу (Жозефа Ернеста Ренана, Георга Бюхнера, П'єра Жозефа Прудона, Людвіга Андерса Фейербаха), популяризував «Кобзар» Т. Шевченка, записував українські народні пісні, пропонував заснувати у Києві недільні та вечірні школи. Радюк щиро вболіває за рідну поневолену Україну, бажає бачити її вільною і щасливою: «Овіяний духом поезії і пісень, неба, тепла, квіток, він неначе бачив душею свою Україну, свою дорогу Україну майбутнього часу. Вона вся вставала перед ним, гарна, як рай, чудова, як дівчина першої пори своєї краси, вся засаджена садками, виноградом і лісами, вся облита ріками й каналами, з багатими городами і селами» [6, т. 2, с. 149]. Такі ж мрії про краще майбутнє, думається, міг висловити і сам письменник.

«Новий герой» іноді явно виявляє свою безпосередність, обмеженість («І од чого почати? І за що взятись?»), але у своїх пориваннях герой вірний своєму народові: «В його душі була мета, ясна й проста – народ й Україна...» [6, т. 2, с. 149].

Змальовуючи життя інтелігенції, І. Нечуй-Левицький переконливо довів, що ті, хто повинен нести просвіту в народ, відірвані від життя. Письменник-реаліст, І. Нечуй-Левицький помічав розбіжності між гаслами й ділом інтелігенції, суперечності між теорією і практикою життя. Усе це стало об'єктом осудження у повісті «Хмари».

Симпатизуючи українофілу Радюку, І. Нечуй-Левицький вбачав безрезультатність його зусиль. У цьому проявляється реалізм письменника, якого І. Франко вважав найвиразнішим представником реалістичної школи.

У 70-х роках І. Франко сам звертався до теми інтелігенції. Його цікавив діяльний характер інтелігента, служіння його народу. Уже в першій повісті «Петрії й Довбушки» (1875–1876) І. Франко розглядав інтелігента з погляду його ролі в соціокультурній історії народу. Та, як слушно зазначила Т. Гундорова, «ідеологічна роль такого героя не могла знайти сутнісного вираження, оскільки його діяльність обмежується рамками побутового життя народу» [2, с. 57]. Інтелігенти у молодого І. Франка теж покликані просвітити народ, боротися за його кращу долю. Правда, концепція інтелігента як

особливого суб'єкта духовно-практичної діяльності однієї з сил суспільно-історичного прогресу в повісті не постає як цілісна проблема, поки що вона «прибрана в шати легенди» (Т. Гундорова). Важливим є прагнення І. Франка розкрити характер інтелігента через його зв'язок з народом, з його визвольними традиціями, хоча в повісті «Петрії й Довбушуки» письменник «ще не виділяє образ інтелігента як особливий об'єкт зображення» [2, с. 57]. Можливо, не без впливу ідеологічних творів І. Нечуя-Левицького І. Франко у 80-ті роки виробив нові підходи у відображенні характеру інтелігента. Письменник розглядав його в аспекті «малювання певних суспільно-політичних течій серед нашої суспільності», тобто, як стверджує Т. Гундорова, «ідеологічне узагальнення такого характеру виступало для Франка неодмінною ознакою типовості» [2, с. 9]. Проблема інтелігенції, за І. Франком, не може бути розв'язана лише в плані соціально-побутовому. Новий зміст естетичного відображення І. Франко пов'язував з описом героя як суб'єкта суспільно-історичного діяння. Головним для І. Франка став психологічний аналіз соціальних явищ: «як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і, навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються нові події соціальної категорії» [8, т. 34, с. 363].

Отже, складний період у політичному і культурному житті України покликав письменників розробляти нові теми, порушувати нові проблеми, визначити свою громадянську позицію. Для І. Нечуя-Левицького це виявилось насамперед у створенні ідеологічних повістей, герої яких відстоюють право на соціальне і національне визначення. Таким був і сам письменник: за словами І. Франка, «в ньому було щось непохитне і незмінне, але се не були ніякі партійні програми ані тези, се було його зовсім елементарне, не підлягаюче ніякій дискусії становище національне, українське. Він був українцем і українським, виключно українським письменником» [8, т. 35, с. 370].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький О. І. Іван Семенович Левицький (Нечуй) / О. І. Білецький // Зібрання праць : у 5 т. Т. 2 / О. І. Білецький. – К., 1965. – С. 318–367.
2. Бернштейн М. Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50–60-х років XIX ст. / М. Д. Бернштейн. – К., 1959. – 215 с.
3. Герцен А. И. Собрание сочинений : в 30 т. Т. 7 / А. И. Герцен. – М., 1957.
4. Драгоманов М. Ан-бер Г. Малорусская литература в 1874 р. / Михайло Драгоманов // Киевский телеграф. – 1875. – №30 (9 березня).
5. Кошовий О. (Кониський О. (Коли ж виясниться?) За проводом повісті «Хмари» Нечуя-Левицького) / О. Кошовий // Правда. – 1875. – №19. – С. 768–774; № 20. – С. 807–813.
6. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів : у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1965–1968.
7. Огоновський О. Історія літератури руської / Омелян Огоновський // Зоря. – 1890. – Річн. II. – Ч. 3. – С. 649–660.
8. Пыпин А. Н. История славянских литератур / А. Н. Пыпин, В. Д. Спасович. – СПб., 1879. – Т. 1.
9. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

10. *Чижевський Д.* Памфіл Юркевич / Дмитро Чижевський // *Основа*. – 1993. – №2. – С. 141–155.

*Стаття надійшла до редакції 16.12.2013
Прийнята до друку 24.03.2014*

**«HE WAS... AN EXCLUSIVELY UKRAINIAN WRITER... FOR
THE UKRAINIAN NATION»: IVAN FRANKO ON THE
IDEOLOGICAL WORKS BY IVAN NECHUY-LEVYTSKYI**

Natalia ZINCHENKO

*Volodymyr Korolenko National Pedagogical University of Poltava,
2 Ostrohgrads'kyi Str., Poltava, 36000, Ukraine*

This article deals with I. Franko's assessment of I. Nechuy-Levytsky's role in the development of the Ukrainian national idea. Special attention is paid to the analysis of the article «Ivan Levytsky's (Nechuy's) Jubilee», where the author refers to the writer through prism of history, reassesses his ideological works raising the issues of social and national liberation of the Ukrainian nation.

Keywords: Ivan Franko, Ivan Nechuy-Levytsky, national identity, ideological work, national idea.

**«ОН БЫЛ... ИСКЛЮЧИТЕЛЬНО
УКРАИНСКИМ ПИСАТЕЛЕМ... ДЛЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ»:
ИВАН ФРАНКО ОБ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ИВАН НЕЧУЯ-ЛЕВИЦКОГО**

Наталія ЗИНЧЕНКО

*Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко,
ул. Остроградского, 2, Полтава, Украина, 36000*

Рассмотрено оценку Ивана Франко роли Ивана Нечуя-Левицкого в становлении национальной идеи украинского народа. Особое внимание уделено анализу статьи «Юбилей Ивана Левицкого (Нечуя)», где автор обращается к личности писателя сквозь призму истории, по-новому оценивает его идеологические произведения, в которых затрагиваются проблемы социального и национального освобождения украинской нации.

Ключевые слова: И. Франко, И. Нечуй-Левицкий, статья «Юбилей Ивана Левицкого (Нечуя)», национальная особенность, идеологические произведения.